

Войтюк Олена

*доктор філософії з історії та археології, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-7670-6849>*

Інституціоналізація світових організацій у сфері ядерної безпеки

Анотація. У статті проаналізовано еволюцію системи міжнародних організацій у сфері контролю за ядерною діяльністю як складної, багаторівневої та функціонально диференційованої інституційної структури. Показано, що її формування відбувалося в умовах постійного узгодження між прагненням до ефективного міжнародного контролю та необхідністю збереження державного суверенітету. Обґрунтовано, що результативність цієї системи визначається не лише формально закріпленими повноваженнями відповідних інституцій, а й розлогішим політичним контекстом міжнародних відносин, у межах якого реалізуються механізми ядерного регулювання. Розкрито роль міжнародних організацій у забезпеченні інституційних засад ядерної безпеки. Визначено ключові індикатори їхньої інституціоналізації: правовий статус, мандат, компетенції, організаційну структуру, механізми контролю та верифікації, фінансування, процедурну стабільність та регулярність роботи. Доведено, що становлення міжнародних організацій та режимів ядерного контролю було безпосереднім наслідком появи ядерної зброї як якісно нового чинника глобальної безпеки у повоєнний період. З'ясовано, що процес інституціоналізації механізмів ядерного контролю мав нерівномірний та асиметричний характер, що відображало відмінності у політичних інтересах і стратегічних пріоритетах держав. Обґрунтовано, що кризи ефективності міжнародних організацій у сфері ядерного контролю мають системний характер і зумовлені насамперед суперечністю між принципом державного суверенітету та потребою у делегуванні контрольних повноважень наднаціональним інституціям. Доведено, що посилення правових і процедурних механізмів не усуває політичних протиріч, а трансформує їх у площину тлумачення норм, процедур верифікації та комплаєнсу.

Ключові слова: історія політичної науки; міжнародні організації; інституціоналізація; контроль над озброєнням; ядерна політика; міжнародні відносини; міжнародне право; ядерна безпека; національна безпека; геополітична безпека; дипломатія.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що інституціональний розвиток міжнародних організацій у галузі ядерної безпеки відбувається в умовах суттєвих змін сучасного безпекового середовища і трансформації глобального політичного порядку. Упродовж останніх десятиліть спостерігається поступове послаблення класичних механізмів контролю над озброєннями та зниження регулятивного потенціалу договірно-правових режимів, які сформовано у другій половині ХХ ст. Ці процеси розгортаються на тлі загострення геополітичної конкуренції між провідними державами, зростання взаємної недовіри та зменшення готовності до довгострокових зобов'язань у галузі ядерної стабільності. Суттєвих змін зазнає і сам характер ядерних загроз, які дедалі частіше виходять за межі класичного міждержавного протистояння. Сучасне безпекове середовище характеризується зростанням ризиків, що пов'язані із поширенням новітніх ядерних технологій, ускладненням доступу до ядерних матеріалів, а також потенційною залученістю недержавних акторів до процесів, які традиційно перебували під контролем держав. За таких обставин ядерна безпека набуває багатовимірного характеру. Вона поєднує військово-стратегічні, технологічні, інституційні та політичні складники. Інституційна архітектура міжнародного ядерного контролю, яка заснована у період після Другої світової війни та певною мірою сформована в умовах біполярної системи, функціонує у межах суттєвих структурних обмежень. Їх проявами є зниження спроможності міжнародних організацій ефективно реагувати на сучасні глобальні виклики, посилення політизації процедур ухвалення рішень, а також дисбаланс між технічними інструментами верифікації та реальними механізмами політичного впливу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У новітній історіографії проблематика інституціоналізації світових організацій у сфері ядерної безпеки осмислюється через аналіз установчих документів, нормативно-правових актів, аналітичних звітів і матеріалів ключових міжнародних організацій та спеціалізованих агентств, а також наукових праць провідних дослідників з питань ядерного нерозповсюдження, стратегічної стабільності та глобального управління безпекою.

У публікації «Роль ядерних технологій у міжнародних відносинах: наслідки для глобальної безпеки, енергетичної політики, дипломатичної сили та стратегічної стабільності» авторами висвітлено еволюцію ядерної політики від періоду застосування атомної зброї під час Другої світової війни до формування сучасного багатопольярного ядерного порядку. Також проаналізовано подвійний характер використання ядерних технологій як інструменту стратегічного стримування та джерела цивільної енергетики, зокрема їхній вплив на регіональні конфлікти, процеси контролю над озброєннями та суперництво провідних держав [5]. Фінк А., Керр П. і Нікітін М. у звіті «Контроль над озброєннями та нерозповсюдження: каталог договорів та угод» здійснили комплексний огляд становлення та основних напрямів діяльності МАГАТЕ, а також проаналізували значення Комітету Зангера як механізму обмеження ядерної торгівлі. Окрему увагу автори приділили ролі Групи ядерних постачальників та її функції у формуванні та координації політики експортного контролю у сфері чутливих ядерних матеріалів і технологій [8].

У ґрунтовному історичному дослідженні «Історія Міжнародного агентства з атомної енергії: Перші сорок років» Д.Фішер зосереджується на аналізі процесу становлення МАГАТЕ та політико-дипломатичних умов його інституційного оформлення. Автор детально реконструює переговори стосовно розроблення статуту цього агентства, акцентує увагу на його дуалістичній природі, яка поєднує функції міжнародного дипломатичного майданчика та спеціалізованої технічної бюрократії [9]. Абботт К. і Снідал Д. у праці «Чому держави діють через формальні міжнародні організації» виокремлюють дві базові функціональні характеристики формальних міжнародних організацій – централізацію та незалежність. На думку авторів, вони визначають доцільність використання державами саме інституціоналізованих механізмів співпраці [3]. У колективній монографії «Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947–1975 рр.)» здійснено комплексний аналіз впливу «холодної війни» в європейському просторі на формування і розвиток біполярної системи міжнародних відносин, а також на динаміку суспільно-політичних процесів у зазначений період. Окрему увагу приділено значенню багатосторонніх безпекових інституцій у структурі міжнародної взаємодії [27].

У публікації «Глобальне управління та міжорганізаційні відносини у сфері ядерної безпеки» автором проаналізовано взаємодію трьох ключових міжнародних організацій в ядерній сфері: Наукового комітету ООН з питань впливу атомної радіації, Міжнародної комісії з радіаційного захисту та Міжнародного агентства з атомної енергії [13]. Проблематика ранніх спроб міжнародного контролю за ядерною енергією детально проаналізована Д.Голловеєм у статті «Радянський Союз і план Баруха». Автор досліджує дипломатичні зіткнення навколо американського плану створення міжнародного органу з розвитку атомної енергії та радянських контрпропозицій, які визначили неможливість повної заборони ядерної зброї на ранньому етапі через взаємну недовіру наддержав [12]. Розвиток допоміжних механізмів контролю за експортом ядерних технологій висвітлюється у праці «Створення Групи ядерних постачальників, 1974–1976», що описує історію створення «Лондонського клубу» як реакцію на ядерне випробування Індії. Зокрема автор аналізує необхідність залучення Франції до системи багатостороннього експортного контролю для запобігання перенаправленню мирних технологій на військові цілі [7].

Значний обсяг додаткових джерел для комплексного аналізу процесів інституціоналізації міжнародних організацій у сфері ядерної безпеки представлено у низці спеціалізованих ресурсів, зокрема на офіційних сайтах ключових міжнародних організацій, у цифровому архіві історичних документів «Office of the Historian» Державного департаменту США та матеріалах Асоціації контролю над озброєннями «Arms Control Association», Всесвітньої ядерної асоціації «World Nuclear Association» і міжнародного центру «Woodrow Wilson International Center».

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових, спеціально-історичних та інституційно-політологічних підходів. Використано історико-генетичний і хронологічний методи для відтворення етапів становлення та еволюції міжнародних організацій у сфері ядерної безпеки, порівняльний і системний аналіз для зіставлення їхніх мандатів, структур і механізмів функціонування у межах цілісної архітектури глобальної безпеки, а також інституційний і функціональний підходи для оцінювання рівня їхньої інституціоналізації та ефективності. З метою інтерпретації нормативно-правових засад діяльності відповідних інституцій додатково застосовано контент-аналіз міжнародних договорів, статутних документів і резолюцій.

Метою статті є обґрунтування значення процесів становлення, формалізації та подальшої еволюції міжнародних організацій у сфері ядерного контролю, які орієнтовані на виявлення закономірностей їхнього інституціонального розвитку, змін мандатів і механізмів діяльності, а також на оцінювання чинників, що впливали на рівень їхньої ефективності та інституційної стійкості в умовах трансформації міжнародного безпекового середовища.

Викладення основного матеріалу. Технологічний прогрес і загострення гонки озброєнь суттєво актуалізували проблему контролю за розповсюдженням ядерної зброї та поглибили вимоги до створення ефективних механізмів міжнародного регулювання у цій сфері. Контроль над озброєннями охоплює

односторонні дії держав, двосторонні та багатосторонні міждержавні домовленості, а також неформальні регуляторні режими, зокрема «політично зобов'язуючі» документи та норми «м'якого» права. Вони спрямовані на обмеження або регулювання окремих категорій озброєнь чи військової діяльності. Основною метою таких механізмів є підтримання військово-стратегічної стабільності, зниження рівня міжнародної напруженості та мінімізація ризиків ескалації масштабних збройних конфліктів.

Відмінність між «роззброєнням» і «контролем над озброєнням» визначається їхнім стратегічним спрямуванням. Роззброєння орієнтоване на системне скорочення воєнного потенціалу держав, контроль над озброєннями ґрунтується на стабілізації безпекового середовища й не обов'язково передбачає зменшення військових ресурсів. Воно охоплює превентивні обмеження або заборону на розроблення, випробування чи розгортання видів озброєнь та технологій, які здатні порушити стратегічну рівновагу. Водночас важливим елементом цієї системи є також «режим нерозповсюдження» [14].

Історичні спроби обмеження озброєння та певних типів зброї мають давні витоки. Так джерела свідчать про проведення конференції з питань озброєнь у стародавньому Китаї 546 року до н. е. У середньовічній Європі Другий Латеранський собор у 1139 р. заборонив, зокрема застосування арбалетів та луків, а угода Раша – Багота (1817 р.) встановила кількісні ліміти на військово-морські сили сторін. Розвиток міжнародного гуманітарного права наприкінці XIX ст. заклав правові підвалини обмеження конкретних видів озброєння, а також кодифікації правил, методів і засобів ведення війни. До таких актів належать, зокрема, Декларація про відмову від використання під час війни вибухових снарядів малої маси (1868 р.) та норми, які ухвалено в межах Гаазьких мирних конференцій (1899 р., 1907 р.). Після завершення Першої світової війни міжнародна спільнота здійснила спробу інституційного врегулювання безпекових відносин за допомогою створення універсального механізму колективної безпеки. Відповідно до положень Версальського мирного договору (1919 р.) було засновано Лігу Націй з метою забезпечення розвитку міжнародного співробітництва та досягнення миру, а також, зокрема, встановлено кількісні обмеження для німецьких збройних сил і запроваджено інституційний механізм їхнього контролю [10]. У міжвоєнний період регулювання морських озброєнь здійснювалося у межах конференцій у 1922 р. та упродовж 1930–х рр. [14; 26].

Після завершення Другої світової війни виникнення ядерного озброєння істотно змінило характер військово-стратегічного мислення. Воно трансформувало ядерну проблематику з суто воєнного питання у сферу глобальної політики та інституційного регулювання. За цих умов забезпечення належного рівня безпеки вимагало не епізодичних міждержавних домовленостей, а створення постійних міжнародних механізмів контролю та координації. У межах міжнародного політичного дискурсу стосовно обмеження та регулювання озброєнь проблематика ядерної зброї розглядалася як визначальний елемент глобальної безпеки. Відповідно світового співтовариства держав на окреслені безпекові виклики стало поступове формування комплексної системи міжнародних інституцій та договірно-правових механізмів з підтримання глобальної стабільності.

У межах теорії міжнародних відносин інституціоналізація визначається як процес трансформації організацій у повноцінні інститути з ustalеними правилами функціонування та певним рівнем автономії. У процесі інституційного становлення організація виходить за межі ролі формальної платформи для міждержавних консультацій і поступово набуває ознак самостійного суб'єкта міжнародних відносин, якому делегуються окремі функції регулювання та контролю. Вона формує власну інституційну ідентичність і здобуває легітимність у міжнародному середовищі. Інституціоналізація розглядається як тривимірний процес, за допомогою якого організації стають диференційованими, стійкими та автономними від зовнішнього політичного середовища, зокрема міжнародної системи. Організації повинні мати чіткі межі зі своїм середовищем, щоб розвивати здатність діяти та адаптуватися до його коливань. Ефективність інституціоналізації залежить від характеру зовнішнього політичного середовища і внутрішніх характеристик організації. Водночас інституціоналізацію в окремих випадках оцінюють за рівнем бюрократичної розбудови та професіоналізації організацій, зокрема за досвідом персоналу, наявністю внутрішніх моделей просування, змінами в керівництві й контролем над матеріальними ресурсами [4, с. 3].

Система глобального контролю за ядерною діяльністю сформована як сукупність міжнародних організацій, договірно-правових інструментів і режимів експортного регулювання. Її функціональне призначення полягає у забезпеченні використання ядерної енергії виключно в мирних цілях, недопущенні поширення ядерної зброї, а також у захисті населення й навколишнього природного середовища від потенційних ризиків, які пов'язані з ядерними технологіями.

Ключову координаційну функцію у межах архітектури колективної безпеки виконує Організація Об'єднаних Націй (United Nations, UN, ООН), яка забезпечує інституційну основу для узгодження позицій держав і вироблення спільних рішень у підтриманні міжнародної стабільності. Для технічного контролю та здійснення інспекційних процедур було створено Міжнародне агентство з атомної енергії (International Atomic Energy Agency, IAEA, МАГАТЕ). Нормативно-правову основу режиму нерозповсюдження сформовано Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (Nuclear

Nonproliferation Treaty, NPT, ДНЯЗ). Функції моніторингу ядерних випробувань реалізуються через інституційні механізми Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (Comprehensive Test-Ban Treaty, CTBT, ДВЗЯВ).

У 1945 р. під час Конференції Об'єднаних Націй з питань міжнародної організації в Сан-Франциско представники 50 держав протягом двох місяців підготували й підписали Статут ООН, яким було засновано Організацію Об'єднаних Націй з метою запобігання повторенню глобальних війн і формування повоєнної системи колективної безпеки. Водночас було сформовано Раду Безпеки ООН (United Nations Security Council, UNSC) як орган ядерного контролю, Економічну та Соціальну ради, Раду опіки, Міжнародний суд (International Court of Justice) та Секретаріат ООН (United Nations Secretariat). Незважаючи на те, що у 1940-1950-х рр. Рада Безпеки ООН не спромоглася безпосередньо забезпечити міжнародний контроль над атомною зброєю, зокрема через блокування діяльності Комісії ООН з атомної енергії шляхом застосування права вето, із завершенням холодної війни її участь у питаннях нерозповсюдження суттєво посилилася. Відповідно до Статуту ООН вона наділена правом ухвалювати юридично обов'язкові для держав рішення, що зумовило її трансформацію на дієвий інструмент забезпечення виконання міжнародних режимів нерозповсюдження [10].

У 1946 р. Першою резолюцією Генеральної Асамблеї ООН було засновано Комісію ООН з атомної енергії (United Nations Atomic Energy Commission, UNAEC), якій надано мандат на підготовку пропозицій стосовно встановлення міжнародного контролю над використанням атомної енергії та забезпечення ліквідації ядерної зброї [15].

UNAEC підпорядковувалася безпосередньо Раді Безпеки ООН і об'єднувала представників 12 держав. Її мандат передбачав розширення міжнародного наукового обміну з мирного використання атомної енергії, запровадження механізмів контролю та гарантій нерозповсюдження, а також розроблення плану ліквідації ядерних арсеналів. Американською конкретизацією цих завдань став план Б.Баруха (1946 р.), що передбачав створення Міжнародного агентства з атомного розвитку (International Atomic Development Authority, IADA) з правом інспекцій, санкцій і контролю над потенційно небезпечними видами діяльності без застосування права вето. Зі свого боку Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) в особі А. Громика¹ наполягав на першочерговій забороні та знищенні ядерної зброї зі здійсненням контролю через Раду Безпеки ООН (з правом вето). Водночас В.Молотов² засудив план Баруха, трактуючи його як механізм збереження американської атомної монополії, та застеріг, що одностороннє володіння ядерною зброєю неминуче спровокує відповідь іншої сторони, включно з появою нових, потенційно ще небезпечніших засобів ураження [12]. Переговорний процес у межах Комісії ООН з атомної енергії фактично був згорнутий до 1949 р. внаслідок застосування СРСР права вето щодо плану Баруха, а у 1952 р., з огляду на відсутність можливостей для досягнення узгоджених рішень, Генеральна Асамблея ООН офіційно припинила діяльність UNAEC [15].

З набуттям повноважень Президента Сполучених Штатів Америки (США) Г.С. Трумена (Harry S. Truman)³, який поставив під сумнів доцільність продовження повоєнної співпраці із СРСР, у радянсько-американських відносинах відбулося загострення фундаментальних політичних суперечностей. Проголошена ним у 1947 р. ініціатива (доктрина Трумена) стосовно надання військово-економічної допомоги Греції та Туреччині супроводжувалася формуванням нової зовнішньо-політичної лінії США, що спрямовувалася на підтримку держав, що протистоять зовнішньому тиску та внутрішнім антидемократичним силам. Відносини між двома наддержавами почали трактуватися як ідеологічне протистояння демократичної та тоталітарної моделей розвитку, що означало відхід від союзницької взаємодії та перехід до відкритої конкуренції. Подальший розвиток міжнародної ситуації засвідчив еволюцію цього протистояння у напрямі жорсткого політико-військового конфлікту, який на початковому етапі проявлявся переважно у дипломатичних і пропагандистських формах у межах міжнародних інституцій. Заснування у 1949 р. Північноатлантичного альянсу та припинення американської ядерної монополії внаслідок створення атомної зброї в СРСР спричинили перехід конфлікту до нової фази, характерною рисою якої стала інтенсивна та тривала гонка озброєнь [27, с. 123–124].

Важливим інституційним актором у системі забезпечення глобальної ядерної безпеки є Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization, NATO, НАТО) як військово-політичний альянс. Утворення Альянсу у 1949 р. стало складовою стратегії, яку спрямовано на реалізацію трьох взаємопов'язаних завдань: забезпечення стримування радянської експансії, недопущення відновлення націоналістичного мілітаризму в Європі шляхом підтримання постійної північно-американської військово-політичної присутності на континенті, а також стимулювання процесів

¹ державний діяч, політик, дипломат. Міністр закордонних справ СРСР у 1957–1985 рр., голова Президії Верховної Ради СРСР у 1985–1988 рр. [26].

² державний діяч, дипломат. Нарком (з 1946 р. міністр) закордонних справ СРСР у 1939–1949 рр. [26].

³ державний діяч. Президент США у 1945–1953 рр.; доктрина Трумена заклала концептуальні підвалини формування «холодної війни» [6].

європейської політичної інтеграції [1]. Слід зазначити, що ядерний компонент від моменту створення Альянсу є невід'ємним елементом його моделі колективної безпекової архітектури. Упродовж понад семи десятиліть як національні ядерні потенціали його держав-членів, зокрема США, Великої Британії та Франції, так і американські ядерні засоби передового розміщення на європейському континенті виконують функції стратегічного стримування та політичного запевнення союзників. Глави держав і урядів країн Альянсу неодноразово підтверджували, що НАТО зберігає статус ядерного союзу і залишатиметься таким доти, доки ядерна зброя продовжуватиме відігравати визначальну роль у міжнародному безпековому середовищі [29, с. 130].

Держави-члени НАТО послідовно підтверджували відданість своїм союзницьким зобов'язанням, водночас у межах діяльності Альянсу періодично фіксувалося зростання сприйняття радянської загрози. До таких епізодів належали: локалізація радянськими військами повстання в Угорщині (1956 р.), запуск СРСР штучного супутника Землі (1957 р.), який засвідчив наявність міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), Берлінська криза (1958 р.), спорудження Берлінського муру (1961 р.) та Карибська криза (1962 р.), яка спричинена розміщенням СРСР на території Куби МБР з ядерними боєголовками. Однак жодна із цих подій не спричинила тривалого збереження підвищеної оцінки рівня зовнішньої небезпеки, що свідчило про відносну стабільність стратегічних орієнтирів НАТО. У період розрядки міжнародної напруженості та зниження безпосереднього сприйняття радянської загрози у 1970-х рр. процеси інституційного зміцнення Альянсу не припинялися, а в окремих аспектах набували подальшого розвитку. Держави-члени НАТО підтримували регулярні консультації з питань зовнішньої та оборонної політики, зберігали узгодженість позицій у переговорах із радянським блоком, а також запроваджували нові формати постійних зустрічей для обговорення актуальних викликів у сфері військової політики та оборонного планування [27, с. 126, 162]. Це сприяло подальшій еволюції НАТО у напрямі повноцінного багатостороннього інституту міжнародної безпеки.

Міжнародне агентство з атомної енергії було засновано у 1957 р. в системі ООН як інституційна відповідь на зростання глобальних очікувань і водночас занепокоєнь, які пов'язані із відкриттям та багатовекторним використанням ядерних технологій. Визначальним чинником до створення МАГАТЕ стало звернення президента США Д.Д. Ейзенхауера (Dwight David Eisenhower)⁴ «Атом заради миру» (1953 р.) на сесії Генеральної Асамблеї ООН. Діяльність цього агентства із самого початку функціонування визначалася дуальною природою ядерних технологій, які можуть застосовуватися як у військових, так і в цивільних цілях. Подвійний характер функціонування МАГАТЕ передбачав розвиток атомної енергетики та здійснення контролю за її застосуванням. Концептуальні положення, що були сформульовані у виступі Д.Д. Ейзенхауера, визначили засади Статуту Агентства. У жовтні 1956 р. він був односторонньо схвалений 81 державою [11].

У 1967 р. було укладено Договір про створення без'ядерної зони в Латинській Америці (Latin America Nuclear Weapons Free Zone Treaty, Treaty of Tlatelolco), який уперше на багатосторонньому рівні закріпив режим регіональної заборони ядерної зброї. У межах реалізації його положень було засновано спеціалізовану регіональну інституцію – Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та Карибському басейні (Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America, OPANAL), на яку покладено функції контролю та моніторингу виконання державами-учасницями взятих зобов'язань [24].

У 1968 р. було відкрито для підписання Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), який спрямовано на запобігання поширенню ядерних озброєнь та формування міжнародно-правових засад їхнього контролю. ДНЯЗ зумовив формування глобального режиму нерозповсюдження та забезпечення мирного використання ядерної енергії у межах гарантій МАГАТЕ. Договір набув чинності у 1970 р., його учасниками були 43 держави, нині до нього приєдналася 191 держава, включно з офіційно визнаними ядерними державами (США, РФ, Китай, Франція та Велика Британія) [24].

На ранньому етапі розвитку ядерної ери домінувало усвідомлення того, що суто технічні механізми контролю не здатні самостійно стримати поширення ядерної зброї. Гарантії розглядалися імовірноше як допоміжний інструмент, а не як системоутворювальний елемент міжнародної безпеки. Лише в процесі дипломатичних переговорів кінця 1950-х рр. – 1960-х рр. відбулося концептуальне переосмислення їхньої ролі. Гарантії поступово перетворилися з периферійного елемента на ключовий інституційний механізм глобального ядерного порядку. У цьому контексті особливого значення набули не лише змістовні домовленості, а й сам формат переговорного процесу. Як зазначав Б.Г. Беххофер (Bernhard Goldman Bechhofer)⁵, створення МАГАТЕ стало унікальним прикладом повоєнної дипломатії, у якому процедурний вимір відіграв вирішальну роль. На його думку, у взаєминах із СРСР саме ґрунтовно пропрацьовані процедури, зокрема порядок ухвалення рішень, механізми погодження позицій та

⁴ державний діяч. Президент США у 1953-1961 рр. [6].

⁵ американський дипломат, юрист. Уповноважений з питань міжнародної безпеки в Управлінні з політичних та безпекових питань Державного департаменту США у 1952–1954 рр., автор книги «Повоєнні переговори з контролю над озброєннями» (Postwar Negotiations for Arms Control, 1961 р.) [19].

формалізація зобов'язань, стали основою для досягнення компромісу. Водночас аналіз процесу інституціоналізації ядерного контролю засвідчує, що на формування режиму впливали й масштабніші параметри дипломатичної взаємодії, зокрема рівень закритості переговорів, професійна експертиза делегацій, ступінь технократизації дискусій та баланс між політичними і технічними аргументами [20, с. 31].

Переговори стосовно обмеження стратегічних озброєнь (Strategic Arms Limitation Talks, SALT) являли собою двосторонній переговорний процес між США та СРСР, який спрямовано на обмеження виробництва стратегічних ракет, що здатні нести ядерні боєзаряди. Перші домовленості SALT I (1972 р.) та SALT II (1979 р.), були підписані з метою стримування гонки озброєнь у сфері стратегічних, зокрема МБР з ядерним оснащенням. Ініціатива їх започаткування була висловлена у 1967 р. Президентом США Л. Б. Джонсоном (Lyndon Baines Johnson)⁶. Улітку 1968 р. сторони досягли згоди стосовно їхнього проведення, а повномасштабний переговорний процес розпочався у листопаді 1969 р. У межах комплексу домовленостей, які було досягнуто за результатами першого етапу переговорів (SALT I), ключове значення мали Договір про обмеження систем протиракетної оборони (Treaty on Anti-Ballistic Missile) та Тимчасова угода з Протоколом щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Limitation of Strategic Offensive Weapons). Ці документи були підписані під час московського саміту (1972 р.) Президентом США Р.М. Ніксоном (Richard Milhous Nixon)⁷ та генеральним секретарем Центрального Комітету Комуністичної партії СРСР Л.Брежневим⁸ [21].

У 1971 р. група з 7 держав-постачальників ядерних матеріалів, які приєдналися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, ініціювала створення Комітету експортерів ядерних матеріалів, (Zangger Committee, Комітет Занггера). Його діяльність була орієнтована на сприяння обмеженню міжнародної торгівлі ядерними матеріалами відповідно до положень ДНЯЗ. У 1974 р. Комітет Занггера розробив перелік експортних ядерних товарів, які потенційно можуть бути використані у розробці військових ядерних технологій. Учасники домовилися, що передача таких товарів має супроводжуватися застосуванням обов'язкових гарантій МАГАТЕ з метою запобігання їх використанню для створення ядерних вибухових пристроїв. До переліку було включено ключові компоненти ядерних реакторів, а також окремі види ядерних матеріалів, зокрема важку воду. Протягом останніх років цей список розширювався з урахуванням розвитку технологій і зміни безпекового середовища. Участь у Комітеті Занггера має добровільний характер і не супроводжується юридично обов'язковими зобов'язаннями стосовно виконання його рекомендацій. Станом на червень 2025 р. до складу Комітету Занггера входило 39 країн, включно з п'ятьма офіційно визнаними ядерними державами-учасницями ДНЯЗ, він став важливим орієнтиром для національних систем експортного контролю [8, с. 38].

У 1974 р. Індія здійснила т. зв. «мирний ядерний вибух», який продемонстрував обмеженість чинних на той час механізмів нерозповсюдження [16]. Ця подія стала передумовою до утворення у 1975 р. неформального об'єднання держав-експортерів ядерних матеріалів – Групи ядерних постачальників (Nuclear Suppliers Group, NSG, ГЯП)⁹ для міжнародної координації контролю за ядерною діяльністю. Водночас учасники погодили набір керівних принципів, які спрямовувалися на регулювання експорту чутливих ядерних товарів. У 1978 р. ці принципи були офіційно передані Генеральному директору МАГАТЕ. Вони закріплювали додаткові обмеження у сфері експортного контролю, зокрема стосовно: заборони використання матеріалів і технологій у будь-яких ядерних вибухових пристроях; встановлення вимог стосовно обмеження передачі обладнання та технологій, що пов'язано із переробкою відпрацьованого палива, збагаченням урану та виробництвом важкої води; зобов'язань забезпечувати належний фізичний захист ядерних матеріалів і об'єктів. До того ж вони передбачали контроль за повторною передачею експортованих виробів третім сторонам і обов'язкове врахування Критичного списку Комітету Занггера [18].

Варто зауважити, що у 1975 р., коли Державний департамент США на чолі з Г.Кіссінджером (Henry Kissinger)¹⁰ спільно з партнерами розпочав формування Групи ядерних постачальників, просування ініціативи ускладнювалося позицією Франції – одного з провідних експортерів ядерних технологій, яка виявляла стриманість щодо участі в механізмах регулювання експорту чутливих матеріалів і технологій. Французькі дипломати відхиляли підтримку комплексної системи ядерних гарантій, яку пропонували США, мотивуючи це небажанням створювати враження координації дій

⁶ державний діяч. Президент США у 1963-1969 рр. Під час його передвиборчої кампанії було продемонстровано одну з найрезонансніших в історії політичну рекламу, т. зв. ролик «з ромашками», у якому через символічний образ дитинства акцентовано екзистенційну небезпеку ядерної війни та підкреслено загрозу глобального знищення в умовах ескалації міжнародної напруженості [6].

⁷ державний діяч. Президент США у 1969–1974 рр. [6].

⁸ державний діяч. Політичний лідер, голова Уряду СРСР у 1964–1982 рр. [26].

⁹ також відома як Лондонський клуб (Club de Londres) [18].

¹⁰ державний діяч, американський політолог. У 1968 р. – помічник з питань національної безпеки США, голова Ради національної безпеки США у 1969–1975 рр., державний секретар США у 1973–1977 рр. [6].

постачальників з метою тиску на держави, що не є учасниками ДНЯЗ, а також на окремі країни-учасниці договору. Оцінюючи американські пропозиції щодо обмеження експорту до політично нестабільних держав, французькі дипломати наголошували на потенційних ризиках і можливих політичних ускладненнях запровадження таких заходів. Водночас Франція поділяла занепокоєння стосовно поширення ядерних можливостей, і після отримання відповідних гарантій з боку США приєдналася до діяльності Групи ядерних постачальників [7]. Нині ГЯП об'єднує 48 країн-експортерів ядерних матеріалів [8, с. 38].

У 1979 р. було засновано Конференцію з роззброєння (Conference on Disarmament) як єдиний постійно діючий багатосторонній переговорний майданчик міжнародного співтовариства, який уповноважений здійснювати обговорення та вироблення домовленостей у сфері роззброєння [22].

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) встановлює повну заборону на проведення будь-яких випробувальних вибухів ядерної зброї або інших ядерних вибухів незалежно від місця їх здійснення. Документ було відкрито для підписання у 1996 р., його підписали 187 держав, з яких 178 здійснили ратифікацію [24]. Водночас рішенням Конференції держав-підписантів ДВЗЯВ було утворено Підготовчу комісію Організації Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, СТВТО, ОДВЗЯВ), на яку покладено завдання зі створення міжнародної системи моніторингу та підготовки інституційних і процедурних механізмів проведення інспекцій у разі набуття договором чинності [23].

У січні 1998 р. було утворено Управління ООН з питань роззброєння (United Nations Office for Disarmament Affairs, UNODA). Його діяльність спрямована на надання державам-членам інституційної та експертної підтримки у реалізації заходів у сфері роззброєння, контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Мандат Управління передбачає сприяння досягненню цілей загального і повного роззброєння за умов здійснення суворого та ефективного міжнародного контролю [25].

Також до провідних міжнародних і національних інституцій, що здійснюють функції нагляду та регулювання у сфері ядерної безпеки, належать: Аргентинська ядерна регуляторна служба (Argentine Nuclear Regulatory Authority, ARN), Австралійське агентство з радіаційного захисту та ядерної безпеки (Australian Radiation Protection and Nuclear Safety Agency, ARPANSA), Австралійське управління гарантій і нерозповсюдження (Australian Safeguards and Non-Proliferation Office, ASNO), Бразильська комісія з ядерної енергії (Comissão Nacional de Energia Nuclear, CNEN), Болгарське агентство ядерного регулювання (Nuclear Regulatory Agency, NRA), Канадська комісія з ядерної безпеки (Canadian Nuclear Safety Commission, CNSC), Чилійська комісія з ядерної енергії (Comisión Chilena de Energía Nuclear, CCHEN), Національна адміністрація ядерної безпеки Китаю (National Nuclear Safety Administration, NNSA), Державне управління з ядерної безпеки Чехії (State Office for Nuclear Safety, SUJB), Агентство постачання Євратому (Euratom Supply Agency, ESA), Фінське управління радіаційної та ядерної безпеки (Radiation and Nuclear Safety Authority, STUK), Угорське агентство з атомної енергії (Hungarian Atomic Energy Authority, HAEA), Міжнародна асоціація ядерного права (International Nuclear Law Association, INLA), Ізраїльська комісія з атомної енергії (Israel Atomic Energy Commission, IAEC), Японське агентство ядерного регулювання (Nuclear Regulation Authority, NRA), Корейський інститут ядерної безпеки (Korea Institute of Nuclear Safety, KINS), Міністерство охорони довкілля та регіонального розвитку Латвії (Ministry of Environmental Protection and Regional Development, VARAM), Литовська інспекція безпеки атомної енергетики (Nuclear Power Safety Inspectorate, VATESI), Федеральна служба з екологічного, технологічного і атомного нагляду росії (Rostekhnadzor), Управління ядерного регулювання Словачької Республіки (Nuclear Regulatory Authority of the Slovak Republic, UJD), Іспанська рада з ядерної безпеки (Consejo de Seguridad Nuclear, CSN), Шведське агентство радіаційної безпеки (Swedish Radiation Safety Authority, SSM), Швейцарська федеральна інспекція ядерної безпеки (Federal Nuclear Safety Inspectorate, ENSI), Таїландське управління з атомної енергії для миру (Office of Atoms for Peace, OAP), Турецьке агентство ядерного регулювання (Nükleer Düzenleme Kurumu, NDK), Управління ядерного регулювання Великої Британії (Office for Nuclear Regulation, ONR), Комісія ядерного регулювання США (Nuclear Regulatory Commission, NRC), В'єтнамське агентство радіаційної і ядерної безпеки (Vietnam Agency for Radiation and Nuclear Safety, VARANS) [17] та Інститут ООН з дослідження роззброєння (United Nations Institute for Disarmament Research, UNIDIR) [22].

У межах ліберально-інституціонального підходу формування формалізованих міжнародних організацій розглядається як раціональна стратегія держав, що спрямована на інституційне впорядкування кооперації та зниження транзакційних витрат міждержавної взаємодії. Такі організації є інструментами колективного управління, що забезпечують стабілізацію очікувань акторів, зменшення невизначеності та формування передбачуваного середовища співпраці. Їхня інституційна архітектура ґрунтується на принципах централізації та делегування, що передбачає створення постійно діючих форумів, спеціалізованих адміністративних структур і передачу частини суверенних повноважень від держав до відносно нейтральних наднаціональних механізмів [3, с. 4]. Ці характеристики сприяють підвищенню ефективності міжнародних режимів, оскільки організації виконують функції координації,

арбітражу та контролю за виконанням зобов'язань, а також акумулюють і поширюють інформацію, яка сприймається учасниками як об'єктивна та легітимна. У такий спосіб міжнародні інституції не лише знижують ризики опортуністичної поведінки, але й забезпечують довгострокову стабільність домовленостей, перетворюються із майданчиків для консультацій на самостійних акторів регулювання міжнародних процесів.

Слід зазначити, що міжнародні організації з моніторингу, зокрема ті, що діють у межах багатосторонніх договорів про контроль над озброєннями, є переконливими прикладами нейтрального подання інформації. На думку багатьох держав-учасників, нейтральність цих організацій є їхньою найважливішою рисою. Неупереджена інформація не тільки запобігає обману з боку інших, але також допомагає державам запевнити інших у власному дотриманні зобов'язань. Незважаючи на те, що джерела з неформальної співпраці та досвід контролю над озброєннями між США та СРСР свідчать про те, що держави можуть виконувати ці функції самостійно, розгалужене використання міжнародних організацій свідчить про переваги нейтральності третіх сторін. Водночас у процесі встановлення реальних масштабів наявності в Іраку хімічної, біологічної та ядерної зброї Рада Безпеки ООН відмовилася від односторонніх американських військових механізмів контролю, а віддала перевагу інституційним засобам міжнародного нагляду, зокрема направленню спеціалізованих інспекційних місій МАГАТЕ [3, с. 3, 20].

В академічних дослідженнях окреслюється система критеріїв, за допомогою яких здійснюється оцінювання рівня інституціоналізації міжнародної організації або відповідного міжнародного режиму, зокрема їхній правовий статус, обсяг мандата та компетенцій, особливості організаційної структури, наявності механізмів контролю й верифікації, система фінансування, а також стабільність процедур функціонування та регулярність діяльності.

Існування формалізованої нормативно-правової бази, зокрема міжнародного договору або статуту, забезпечує інституції належний рівень легітимності та наділяє її міжнародною правосуб'єктністю. Значна частина міжнародного права характеризується достатньо високим рівнем визначеності, до того ж тенденція до підвищення його точності та деталізації є дедалі помітнішою. Це, зокрема, підтверджується змістом договорів у сфері контролю над озброєннями, які укладено у межах переговорів стосовно обмеження стратегічних озброєнь (SALT) та наступних раундів домовленостей [2, с. 406, 414]. Міжнародні організації з високим ступенем інституціоналізації зазвичай утворюються на договірній основі та функціонують у межах визначеного міжнародно-правового мандата (характерним прикладом є МАГАТЕ, яке створено відповідно до статуту, схваленого державами-учасниками). Разом з тим структури, що не мають формалізованої договірної основи, зокрема неформальні групи або консультативні форуми, характеризуються нижчим інституційним статусом та обмеженими повноваженнями [20, с. 30].

Чітко окреслений мандат, визначений перелік функцій та компетенцій міжнародної організації розглядаються як показник її інституційної зрілості. Первинні мандати зазвичай мають обмежений характер, проте згодом можуть зазнавати поступового розширення відповідно до нових завдань і потреб міжнародного регулювання.

З моменту заснування МАГАТЕ надано мандат на співпрацю з державами-членами та міжнародними партнерами з метою сприяння безпечному, надійному та виключно мирному використанню ядерних технологій [11], однак після набрання чинності Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) у 1970 р. Агентство було наділене обов'язковими функціями верифікації щодо діяльності всіх без'ядерних держав-учасниць ДНЯЗ [20, с. 30].

Присутність постійно діючих органів управління, секретаріату та професійного кадрового складу розглядається як один із важливих показників рівня інституціоналізації міжнародної організації. Сформована адміністративна структура забезпечує інституційну пам'ять, спадковість управлінських практик і спроможність до відносно автономного здійснення функцій. Зокрема, МАГАТЕ функціонує на основі постійного Секретаріату під керівництвом Генерального директора та має колегіальні керівні органи – Раду керуючих і Генеральну конференцію держав-членів [11]. Проте Конференція з роззброєння позбавлена автономного секретаріату та здійснює діяльність переважно в межах щорічних сесій, що свідчить про нижчий рівень її інституційної самостійності [22].

Слід зазначити, що Науковий комітет Організації Об'єднаних Націй (ООН) з питань впливу атомної радіації (UNSCEAR, United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation), Міжнародна комісія з радіаційного захисту (ICRP, International Commission on Radiological Protection, МКРЗ) та Міжнародне агентство з атомної енергії (IAEA, International Atomic Energy Agency, МАГАТЕ) розглядаються як «найбільш впливові глобальні актори», які відіграють провідну роль у формуванні та реалізації політики у сфері ядерної безпеки. Однак їхня організаційна спеціалізація має важливі наслідки для міжорганізаційної співпраці, а функціональне дублювання збільшує ймовірність конфліктів у сфері компетенцій. Тобто міжурядові організації (МУО), як правило, менш інтенсивно залучені до неформального інформаційного обміну порівняно з неурядовими структурами (НУО), зокрема МКРЗ має

обмеженіший доступ до ключових форумів МАГАТЕ, ніж той рівень взаємодії, який МУО забезпечують у межах співпраці з МКРЗ. Водночас міждержавні інституції характеризуються відносно меншою залежністю від власних ресурсів, тоді як функціонування НУО більшою мірою визначається їхньою ресурсною спроможністю. Організації однакового профілю, що працюють у спільній проблемній сфері, мають тенденцію до дублювання функцій і повноважень [13, с. 451].

Невеликі інституції виявляють більшу зацікавленість у встановленні партнерських відносин із масштабнішими структурами, зокрема з МАГАТЕ, тоді як великі організації частково залежать від співпраці з меншими суб'єктами. З огляду на розширені адміністративні та комунікаційні спроможності великі організації забезпечують більш сталі та ефективні канали міжорганізаційної взаємодії, що сприяє підтриманню інтенсивних інформаційних потоків у відносинах за участю МАГАТЕ. Водночас інституційний розвиток організацій зберігає вплив початкових ідейних засад і ресурсної бази, що визначає специфіку їхньої співпраці або конфліктності. Унаслідок цього сучасні моделі взаємодії відображають як внутрішні характеристики інституцій, так і параметри відносин між ними [13, с. 452].

Для галузей, що пов'язані з ядерним нерозповсюдженням, визначального значення набуває функціонування постійних механізмів моніторингу та перевірки виконання міжнародних зобов'язань. Міжнародні інституції з високим ступенем інституціоналізації, як правило, володіють розвиненими інспекційними службами, формалізованими процедурами звітності та спеціалізованими структурами контролю за дотриманням встановлених норм. Так із 1960-х рр. МАГАТЕ послідовно розбудовує систему гарантій та міжнародних інспекцій для підтвердження мирного характеру ядерної діяльності держав, водночас Підготовча комісія ОДВЗЯВ формує глобальну мережу моніторингових станцій, призначених для фіксації фактів проведення ядерних випробувань [23].

Станом на 2025 р. Міжнародне агентство з атомної енергії уклало угоди про застосування гарантій більш ніж із 180 державами, з яких приблизно 138 додатково приєдналися до Додаткового протоколу, що розширює інструментарій перевірок та передбачає застосування поглиблених процедур верифікації. Упродовж 2018–2025 рр. Агентство щорічно проводило понад 2000 інспекційних заходів, які включали як регулярні контрольні візити, так і спеціальні розслідувальні перевірки. Вони мають суттєве значення для формування та підтримання взаємної довіри між державами, зокрема у регіонах із підвищеною політичною чутливістю [5, с. 256].

Відсутність дієвих механізмів контролю свідчить про низький рівень інституціоналізації відповідних режимів. Подібна ситуація спостерігалася, зокрема у межах режиму Женевських угод (започатковано під егідою Ліги Націй після Першої світової війни з метою заборони хімічної та біологічної зброї), який тривалий час не супроводжувався створенням спеціалізованих організаційних структур контролю, що були сформовані лише у 1990-х рр. Водночас Міжнародний суд ООН у своїх висновках зазначив, що загроза застосування або використання ядерної зброї загалом суперечить нормам міжнародного права, які діють у період збройного конфлікту. Водночас цей суд не надав однозначної оцінки правомірності її застосування в екстремальних обставинах, коли під загрозою перебуває саме існування держави [28, с. 16, 54, 59].

Під час Оглядових конференцій 2020 р. та 2025 р. держави-учасниці зосередили увагу на питанні виконання ядерними державами зобов'язань із роззброєння відповідно до положень ДНЯЗ. Однак підсумкові документи підтвердили відданість основоположним нормам договору, фактичний поступ у сфері реального скорочення ядерних арсеналів залишався обмеженим, що спричинило зростання критики з боку без'ядерних держав і громадянського суспільства стосовно недостатньої дієвості механізмів примусу у межах ДНЯЗ. У відповідь на це у 2021 р. набув чинності Договір про заборону ядерної зброї (Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW, ДЗЯЗ), який передбачає повну ліквідацію ядерних озброєнь. Водночас станом на 2025 р. жодна з ядерних держав не приєдналася до цього документа, що суттєво обмежує його практичну ефективність та актуалізує уявлення про співіснування двох режимів: ДНЯЗ як інструменту політичного регулювання ядерної реальності та ДЗЯЗ як нормативної ініціативи, яка орієнтована на формування заборонних стандартів [5, с. 240].

Наявність регулярного бюджету, гарантованих внесків держав та постійного професійного кадрового складу також розглядається як індикатор інституційної зрілості організації. Стабільна фінансова база створює умови для автономності діяльності та забезпечує її плановий і безперервний характер [20, с. 31]. Так МАГАТЕ функціонує за рахунок затвердженого бюджету та добровільних внесків держав-членів, що дозволяє утримувати розгалужений штат працівників і щорічно проводити тисячі інспекцій [11]. Однак окремі оглядові конференції чи неформальні режими, які працюють на епізодичній основі та не мають власного фінансування, зокрема Група ядерних постачальників, залишаються залежними від ресурсної підтримки держав-учасниць, що обмежує їхню інституційну сталість [18].

Міжнародні організації з високим рівнем інституціоналізації функціонують на підставі формалізованих процедурних норм, які регламентують порядок ухвалення рішень та організацію роботи. Зокрема, регламент Конференції з роззброєння закріплює принцип консенсусу та механізм ротації головування [22]. Водночас Рада Безпеки ООН або Рада керуючих МАГАТЕ реалізують діяльність у режимі регулярних сесій, що проводяться кілька разів на рік [11]. Проте структури, які позбавлені чітко

визначених правил функціонування або стабільного графіку роботи, зокрема окремі неформальні саміти, мають обмежений вплив на формування та коригування поведінки держав.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, процес інституціоналізації був об'єктивно детермінований формуванням нового типу безпекових викликів, що пов'язано із появою ядерної зброї. Проблематика ядерної безпеки вийшла за межі виключної компетенції окремих держав і набула характеру сфери колективної відповідальності. За таких умов забезпечення довготривалої стабільності вимагало створення постійно діючих міжнародних організацій, формалізації нормативних засад співпраці та запровадження систематичних механізмів контролю, які здатні мінімізувати ризики, наслідки яких можуть мати незворотний і глобальний характер.

Система міжнародних організацій у сфері контролю за ядерною діяльністю сформувалася як багаторівнева та інституційно складна структура з чітко диференційованими функціями. Водночас результативність функціонування цієї системи зумовлюється не лише формально закріпленими мандатами відповідних інституцій, а й розлогішим політичним контекстом міжнародних відносин, у межах якого здійснюється їхня діяльність.

Перші спроби встановлення універсального контролю, зокрема діяльність Комісії ООН з атомної енергії та ініціативи на зразок плану Баруха, відображали прагнення до інституційного оформлення механізмів колективного управління використанням атомної енергії. Однак їхня реалізація була обмежена структурними чинниками біполярної міжнародної системи. Подальша еволюція організацій у сфері ядерного контролю, зокрема Ради Безпеки ООН, Комісії ООН з атомної енергії, МАГАТЕ, Комітету експортерів ядерних матеріалів, Групи ядерних постачальників, Конференції з роззброєння та Управління ООН з питань роззброєння, відбувалася у межах поетапної та фрагментованої моделі інституціоналізації, що передбачала поєднання глобальних, регіональних і функціонально спеціалізованих форматів регулювання.

Перетворення ядерних гарантій на ключовий інституційний механізм глобального ядерного порядку відобразило комплекснішу трансформацію підходів до безпеки – від домінування військово-політичного стримування до спроб його інституційного закріплення через міжнародні норми і процедури. Гарантії стали не лише інструментом контролю, а й результатом складного процесу інституційного конструювання. У його межах поєдналися політичні компроміси, технічна експертиза та нормативні обмеження, зокрема інституційний успіх МАГАТЕ значною мірою пояснюється не лише політичною волею сторін, а й специфікою організаційної побудови переговорів.

Подальшого наукового опрацювання потребує дослідження впливу політичних і стратегічних трансформацій міжнародної системи на нормативно-правові засади режиму нерозповсюдження, зокрема в умовах послаблення договірної дисципліни та зростання значення неформальних практик стримування. Окремим перспективним напрямом досліджень може стати інституційний аналіз взаємодії національних політичних еліт із міжнародними організаціями у сфері ядерного контролю, що дозволить визначити, якою мірою такі інституції сприймаються як фактор обмеження суверенітету, інструмент легітимації політичних рішень або ресурс реалізації національних стратегічних інтересів держав.

References:

1. NATO, «A short history of NATO», [Online], available at: <https://surl.li/tjrdqe>
2. Abbott, K.W., Keohane, R.O., Moravcsik, A., Slaughter, A. and Snidal, D. (2000), «The Concept of Legalization», *International Organization*, Vol. 54, Iss. 3, pp. 401–419, doi: 10.1162/002081800551271.
3. Abbott, K.W. and Snidal, D. (1998), «Why States Act Through Formal International Organizations», *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 42, Iss. 1, pp. 3–32, doi: 10.1177/0022002798042001001.
4. Ahouga, Y. (2021), «Implementing the UN Global Compacts by Institutionalising a New Hybrid Organisational Form», *Working Paper*, No. 2021/7, 26 p.
5. Ali, H., Agha, A., Khaliq, M. and oth. (2025), «The Role of Nuclear Technology in International Relations: Implications for Global Security, Energy Policy, Diplomatic Power, and Strategic Stability», *Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, Vol. 13, Iss. 8, pp. 237–268, doi: 10.36347/sjahss.2025.v13i08.006.
6. «Biographies», *Britannica*, [Online], available at: <https://www.britannica.com/Biographies>
7. «The Making of the Nuclear Suppliers Group, 1974-1976», *Wilson Center*, [Online], available at: <https://surl.li/yewpfm>
8. Fink, A.L., Kerr, P.K. and Nikitin, M.B.D. (2025), *Arms Control and Nonproliferation: A Catalog of Treaties and Agreements*, Research Service of the US Congress, 82 p.
9. Fischer, D. (1997), *History of the International Atomic Energy Agency: the first forty years*, The Agency, Vienna, 560 p.
10. United Nations, «History of the United Nations», [Online], available at: <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un>
11. International Atomic Energy Agency, «History», [Online], available at: <https://www.iaea.org/about/overview/history>
12. «The Soviet Union and the Baruch Plan», *Wilson Center*, [Online], available at: <https://surl.li/cc/lpgddf>
13. Kjøndal, K.L. (2021), «Global governance and inter-organizational relationships in the nuclear safety sector», *Global Public Policy and Governance*, Vol. 1, pp. 446–467, doi: 10.1007/s43508-021-00028-5.
14. Loets, A. (2013), *Arms Control*, Oxford Public International Law, [Online], available at: <https://surl.li/dvounj>

15. Arms Control Association, «First, UN Resolution Holds Lessons for Latest Nuclear Treaty», [Online], available at: <https://surl.li/ytmfbb>
16. Nassauer, O. (2005), «Nuclear energy: myth and reality», *Nuclear Issues Paper*, No. 4, [Online], available at: <https://surl.li/phkheq>
17. World Nuclear Association, «Nuclear Regulation & Regulators», [Online], available at: <https://surl.li/tokcql>
18. Nuclear Suppliers Group, «Regime Overview», [Online], available at: <https://surl.li/apxqjd>
19. «Report Prepared by Howard Meyers of the Office of United Nations Political and Security Affairs», *The Office of the Historian*, [Online], available at: <https://surl.li/fjdvqq>
20. Roehlich, E. (2018), «Negotiating Verification: International Diplomacy and the Evolution of Nuclear Safeguards, 1945-1972», *Diplomacy & Statecraft*, Vol. 29, No. 1, pp. 29–50, doi: 10.1080/09592296.2017.1420520.
21. «Strategic Arms Limitation Talks», *Britannica*, [Online], available at: <https://surl.li/zqoywb>
22. United Nations, «The Conference on Disarmament», [Online], available at: <https://www.un Geneva.org/en/about/topics/disarmament>
23. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, «The Preparatory Commission», [Online], available at: <https://www.ctbto.org/our-mission/the-organization/the-preparatory-commission>
24. Arms Control Association, «Treaties & Agreements», [Online], available at: <https://www.armscontrol.org/treaties>
25. United Nations, «United Nations Office for Disarmament Affairs», [Online], available at: <https://disarmament.unoda.org/en>
26. Velyka Ukrainka Entsyklopediia, [Online], available at: <https://vue.gov.ua>
27. Tolstov, S.V. (ed.). (2023), *Istorychni vytoky ta transformatsiini protsesy doby «kholodnoi viiny» v Yevropi (1947-1975 rr.)*, monohrafiia, DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», Kyiv, 347 p.
28. «Mizhnarodne humanitarne pravo. Vidpovidaemo na vashi zapytannia», *Mizhnarodnyi Komitet Chervonoho Khresta*, 110 p.
29. Sokolovska, O.M. (2023), «Hlobalna yaderna bezpeka: aktualni naholosy polityky», *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, No. 1 (57), pp. 128–134, doi: 10.20535/2308-5053.2023.1(57).280813.

Voitiuk O.**Institutionalization of global organizations in the field of nuclear safety**

Abstract. The article analyzes the evolution of the system of international organizations in the field of control over nuclear activities as a complex, multi-level, and functionally differentiated institutional structure. It is shown that its formation took place under conditions of continuous coordination between the aspiration for effective international control and the necessity to preserve state sovereignty. It is substantiated that the effectiveness of this system is determined not only by the formally established mandates of the respective institutions but also by the broader political context of international relations within which the mechanisms of nuclear regulation are implemented. The role of international organizations in ensuring the institutional foundations of nuclear security is revealed. Key indicators of their institutionalization are identified, including legal status, mandate, competences, organizational structure, mechanisms of control and verification, financing, procedural stability, and regularity of operation. It is proven that the establishment of international organizations and regimes of nuclear control was a direct consequence of the emergence of nuclear weapons as a qualitatively new factor of global security in the post-war period. It is clarified that the process of institutionalization of nuclear control mechanisms had an uneven and asymmetric character, reflecting differences in the political interests and strategic priorities of states. It is substantiated that crises of effectiveness of international organizations in the field of nuclear control are systemic in nature and are primarily caused by the contradiction between the principle of state sovereignty and the need to delegate control powers to supranational institutions. It is proven that strengthening legal and procedural mechanisms does not eliminate political conflicts but rather transforms them into the sphere of interpretation of norms, verification procedures, and compliance.

Keywords: history of political science; international organizations; institutionalization; arms control; nuclear policy; international relations; international law; nuclear security; national security; geopolitical security; diplomacy.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2026.